

Kençekler ve Kençekçe

Doç.Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ^{1}*

ÖZET

Türklük bilgisinin en önemli ve eski kaynaklarından biri olan Divan'ü Lugat'it-Türk'de hakkında bilgi verilen topluluklardan biri de Kençeklerdir. Kençekler ve Kençekçe ile ilgili bilgiler Kaşgarlı'nın verdikleri ile sınırlıdır. Çin kaynaklarında K'ang-chü olarak geçen Peçenek Türklerinin ataları olarak gösterilen kavmin Kençeklerle ilişkili olduğunu anlamaktayız. Kaşgarlı Mahmud Kençekleri "Türklerden bir bölük" olarak gösterse de onların dili ile ilgili verdiği malumatlar araştırıcıların bir kısmını İrani (Soğd) menşeye aramaya sevk etmiştir. Kençek adı, Türk boylarının bir çoğunun soy kökünde ana unsur olarak durmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un Kençekçe diye verdiği 23 kelime isim cinsindedir. Bunlar daha çok kap-kacak, meyve, sebze, bitki, akrabalık ismi gibi kültür kelimeleridir. Bu tip kelimelerin diğerk dillerden alıntılanması kolaydır. Kaşgarlı'ya göre Kençekler yabancılarla karışmış bir topluluktur. Dolayısıyla dillerinde bir çok fonetik ve leksik yabancı unsurun olması doğaldır. Ayrıca Türkistan'da Soğd unsurlarıyla iç içe yaşamış Türklerin diline bu dilden kelimelerin geçmesi tabii bir durumdur. Soğd unsurlarının daha sonraki dönemlerde Türkler arasında eriyip kaybolduğu, Türk etnogenesinde bir alt katman oluşturduğu bilinmektedir. Bunun tarihi süreç içinde nasıl gerçekleştiği sorusunun cevabı hâlâ tam olarak aydınlatılmış değildir.

Anahtar kelimeler: Kençekler, Kençekçe, Soğdlar, Karahanlı Türkçesi, K'ang-chü

SUMMARY

The Kencheks are one of the the people about whom Divanü Lugat'it-Türk, one of the oldest and most important sources of Turkology, gives information. Our information about them and their language is restricted with the information given by that book. It seems a tribe called K'ang-chü in Chinese sources, and defined as ancestors of the Pecheneks, was connected with the Kencheks. Though Mahmud of Kashgar, author of the above-mentioned book, tells that they were of Turkic stock, his definition of their language has led some scholars to look for Iranian (Sogdian) origins for them. The ethnonym Kencheks stands as a basic element in genealogy of many Turkic tribes. The 23 words given by Mahmud as from Kenchek language are proper names. These are cultural words like plates, vegetables and kinship words. Borrowing these kinds of words from other languages is very normal. According to Mahmud of Kashgar, the Kencheks were mixed with foreigners. Thus, it is natural that their language might have had many outsider phonetic and lexic elements. Besides, Turks would borrow many words from the language of the Sogdian, with whom they coexisted in Turkestan. It is well known that Sogdian elements were later assimilated among Turks and constituted a substrata of Turkic ethnogenesis. How this occurred in historical process is not yet fully enlightened.

Keywords:

The Kencnecs, Kenchek language, Sogdians, Karakhanid Turkic, the K'ang-chü

¹ * Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Türk kültür tarihinin en önemli metinlerinden biri olan Divanü Lugati't-Türk adlı eserde çeşitli Türk boyları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Oğuz, Kıpçak, Hakaniye gibi isimlerle anılan Türklerle ilgili yeterli bilgilerin yer aldığı eserde bir kısım Türk topluluklarının hakkında verilen bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir. Kençekler ve Kençekçe hakkında Kaşgarlı'nın verdiği bilgilerin çok kıymetli olduğunu düşünüyoruz. Zira bu toplulukla ilgili yegâne malumat, Divanü Lugati't-Türk adlı eserde bulunmaktadır. Kençek kelimesine ilk defa Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgati't-Türk adlı eserinde rastlanmaktadır. Daha önceki dönemlere ait yerli ve yabancı kaynaklarda rastlanmayan "Kençek" kelimesinin kökeni ve kastettiği topluluğun menşei hakkında zamanımıza kadar doyurucu bir izah yapılmamıştır. Kençekler ve Kençekçe ile ilgili bilgi Kaşgarlı'nın verdikleri ile sınırlıdır. N.A. Baskakov Kençek kelimesinin kökenini Türk ve Altay dillerinde kullanılan ve "genç-küçük" anlamına gelen "kence" sözüne dayandırmaktadır. Peçenek, Kazak, Kıpçak gibi bazı Türk etnonimlerinde kullanılan -Ak takısı, boy isimleri türetmede kullanılmaktadır. Kaşgarlı Kençeklerin bir Türk boyu olduğunu ve Kençek Sengir'in Talas yakınlarında bir şehrin adı olduğunu bildirmektedir. Sengir sözü dağ çıkıntısı anlamına gelmektedir. Bu isimle Konya ve Burdur'da dört köy bulunmaktadır. Isparta'ya bağlı Senirkent ilçesinin adı da Eski Türkçe "Sengir" kelimesinden gelmektedir (Quliyev 2001: "105,122). Kençek Sengir adını hatırlatan bir yer adı da Orhun Abidelerinde geçen Kengü-Tarman'dır. Kençek Sengir adı ile Kengü Tarman arasındaki ilişki Kençeklerin menşeiini aydınlatmada anahtar rolünü görecektir. Kengü-Tarman hakkında E. Parker, F. Hirth, P.M. Melioransky ve S.G. Klyaştorniy gibi araştırmacılar inceleme yapmışlardır (Ekrem 1999). S.G. Klyaştorniy'e göre Kengü-Tarman, Talas ile Sirderya arasında, Soğd bölgesinin doğusunda olup Şaş memleketinin başşehrindedir. Kengereslerin; Konga, Kangarlar ve Peçeneklerin kuvvetli bir kavmi olduklarını ve Kengü-Tarman'da oturduklarını söyleyen Klyaştorniy Kangar'ın Kengü olduğunu belirtir (Klyaştorniy 1954: 91-104).

Çin kaynaklarında yer alan K'ang-chü'nün Soğd bölgesinde bulunduğu ve Orhun Yazıtındaki Kengü-Tarman adlı yere denk geldiği bildirilmektedir. Çinliler kendi geleneklerine göre Kengü-Tarman'ı kısaltarak K'ang-chü şekline sokmuş olmalıdırlar. K'ang-chü'nün Kangü olması gerek coğrafya, gerekse okunuşu bakımından aynı olduğunu göstermektedir. Eğer bu tespit doğru ise Chang Ch'ien'in raporunda yer alan K'ang-chü'lüler Peçeneklerin atalarından biri olacaktır. Kang-chü ile ilgili araştırmacıların farklı görüşleri vardır. K'ang-chü'nün Kaşgar olduğu fikrini T.W. Kingsmill ileri sürmüştür ki Kençeklerin Kaşgar'da oturduklarını göz önüne aldığımızda bu, Kençek / K'ang-chü ilişkisini kolaylaştıran bir tezdır. K'ang-chü'leri Soğd ve Tohar kökenine bağlayan araştırmacılara karşılık Ch'enyong-ling onları Türk sayar ve Türkçe konuşan bir topluluk olduğunu ileri sürer. K'ang-chü'lüler V. asırda Eftalitlerin, VI. asırdan sonra Köktürklerin, VIII-XII. asırlarda Karlukların, XIII. asırdan sonra ise Moğolların hakimiyeti altında yaşamışlardır. Bugünkü Kazak, Özbek ve Karakalpakların oluşumunda önemli rolleri olduğu öne sürülen K'ang-chü'lülerin XVI. asırdan sonra tarih sahnesinden silin-

dikleri kaydedilmektedir (Ekrem 1999: 135-136).

Bazı kavim gruplarının kaynaklarda sık sık geniş ve birleştirici halk adlarıyla değil yönetici kavimlerin veya kendilerine hükmeden bir ikinci halkın adıyla geçmeleri bozkır tarihinin araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca bir kavim ve yer adının Çin, Arap, Fars ve Soğd dillerinde farklı yazım şekillerinin bulunması da bir diğer zorluktur.

Sirderya ve oradan kuzeye uzanan Kara-tav dağlık bölgesinde Avesta'nın Kangha adıyla andığı göçerlerin devleti vardı. M.Ö. II. yüzyıldan başlayarak Çinliler de sık sık Kangha ülkesini Kangkü adıyla kaydederler. Çin kaynaklarına göre Kangkü'nün başşehri, Taşkent'in kuzeybatısında, Sirderya'nın kuzeyindeydi. Kangkü bölgesi doğuda Talas ve Çu ırmağının yanı sıra Isıg-Köl dolaylarını da kapsıyordu. İlk Çin verilerinden başka ve Ptolemaios'un Marinus vasıtasıyla muhtemelen, Maes Titianos'tan edindiği kayıtlara göre M.S. 100 civarında Sirderya'nın aşağı çevresinde Kahag İskitlerinin ülkesi vardı. Kahag adı, dil araştırmalarının da gösterdiği gibi Soğd dilinde Kangha-Kangkü sakinlerini ifade ediyordu. Kangkü ismi Firdevsî'de Kang şeklinde geçer. Bir zamanların Kangkü bölgesi, Hsuan Tsang'ın yolculuğu sırasında Türklerin hâkimiyeti altındaydı. Bu nedenle Türklerin akınları sırasında batıda tam Kengü-Tarban'a kadar ulaştıklarından söz eden Türk yazıtlarında da Kangkü adının anılmış olması şaşırtıcı değildir. Bu iki kelime adın ilk kısmı, Kangkü adının Türk varyantıdır ve çok daha sonra ortaya çıkan Tarban adı da Kangkü bölgesiyle ilgilidir. Kangkü (Kang) adının kaynaklarda halk adı olarak değil coğrafi ad olarak geçtiğini ifade eden Károly Czeplédy onun daha sonra şekillenmiş Soğdca Kachag biçiminin gerçek halk adı olarak düşünülebileceğini belirtir. Bölgede yaşayan halkın ise Orhun Abidelerinde de geçen Az kavmi olduğunu iddia eder (Czeplédy 1999: 34-42).

Kuman-Kıpçak boy birliğinin Orta Asyalı veya doğu kolu Kanglı olarak bilinir. Pek çok bilgin bunu Kengeres/Kangar'a, Çin kaynaklarındaki K'ang-chü ülkesine bağlar. Bu birliğin sınırları üç büyük topluluk oluşturarak batıda Tuna serhaddinden Batı Sibirya'ya (İrtiş'e) ve Müslüman Orta Asya'ya kadar uzanıyordu. Batıdaki Kuman birliği, Orta Asya'daki Kıpçak-Kanglılar (ana kentsel merkezleri uzun süredir göçebelerle bir sınır ticareti kenti olan Sıgnak idi) ve Batı Sibirya'daki Kıpçaklar'ın, Kaşgarlı'ya göre doğu sınırları Taraz yakınındaki Kençek Sengir kasabası idi (Golden 2002: 226, 231).

L. Rasony Tarihte Türklük adlı eserinde Kao-çe kavminden bahseder. Kao-çe Kang-chü kelimesinin değişik bir varyantı olsa gerek. Çin kaynakları Türkleri ve Türkçe konuşan Kao-çe kavmini anarken türkü yaktıklarını ilave ederler. Kuzeyde Çin kaynaklarının Kao-çö diye adlandırdığı oymaklar birliği Heftal, aslında "heterogen" kavimleri ve oymakları birleştiren bir sülale adı olabilir. Heftaller'in batı kanadında İranlı unsurların kesafeti yanında Kafkas unsurları da bulunuyordu. Eberhard'a göre T'o-pa oymaklarından 20'si Sien-pi, 3'ü Hiung-nu, 7'si Kao-çe boyundandırlar (Rasony 1988: 35,73,75).

Oğuz boylarına ait bir grup, Farab ile Kenceh arasındaki Sır-Derya bölgesinde karar kılmışlardı. Kenceh (veya Kencide) bölgesi, Arıs'ın orta akımı boyla-

rında bulunuyordu. Bölgenin ana şehri olan Subaniket'in günümüzdeki kalıntıları, Cuvan-Tepe eski şehir harabeleriyle denkleşmektedir. Kencide' de yapılan arkeoloji çalışmaları X. yüzyılda burada göçebe ve yarı yerleşik Türk boylarının oturduklarını göstermektedir. Burada Sır-Derya'nın orta akımları boyunca oturan Karluk Oğuz boylarına ait seramikler çıkarılmıştı. Elde edilen bilgiler, bölgede oturan Türk boyları arasında Oğuzların da var olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir (Agacanov 2002: 109).

Guzlar, İslâm'ı kabul ettiklerinde onlara "Türkmen oldu" derlerdi. Müslümanlar ise onlar arasında Türkmenî yani Türk'e benzeyenlerin de bulunduğunu söylüyorlar. Bu isim, Batı Yedisu, İsficab ve Şaş'ta yaşayan ve İslâm'ı kabul eden Türkler arasındaki melezleşmiş gruplara da verilmiş olabilir. Adı geçen bölgede göçebe ve yarı yerleşik hayat sürdüren barış yanlısı Türk-Müslüman boyların bulunduğu dair bilgiler de mevcuttur. Bu gruplardan biri hayvanlarının ihtiyacını karşılamak için verimli meraların bulunduğu Farab, Kencide ve Şaş arasında oturmaktaydı (Agacanov 2002: 120).

Kençeklerle ilgili Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilerin dışında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Kaşgarlı da Kençekleri Türklerden bir bölük olarak kaydetmektedir. Kaşgarlı'nın bu kaydına rağmen Kençeklerin Soğd asıllı olduğunu birçok araştırmacı zikretmektedir. Kençekleri Soğd veya gayritürk bir kökene götüren araştırmacılar bu görüşlerini bir temele oturtmamaktadırlar. Peter B. Golden'e göre bölgenin yerli nüfusu büyük ölçüde Doğu İranî veya Tohar ırkıydı. Zamanla Türkleşerek Uygurların etnik yapılarındaki bileşenlerden biri oldular. Kaşgarlı'nın Soğdak, Kençek ve Arguların dili ile ilgili vermiş olduğu bilgiler Golden'i onları açık şekilde dil değiştirme safhasında bulunan şehirli İranî (Soğdlu) halklardır hükmüne götürmektedir (Golden 2002: 134) ki Argu ve Kençeklerin İranî bir kökene dayandırılması kanaatimizce yanlıştır.

Özkan İzgi II. asra kadar Doğu Türkistan'da yaşayan Kençeklerin çoktan Türkçe konuşmaya başladığını, kendi İranî dillerini de bırakmadıklarını söylerken görüşlerini Kaşgarlı'ya dayandırmaktadır (İzgi 1974). Hâlbuki Kaşgarlı'da Kençeklerin İranî bir dili olduğu belirtilmez.

Milâttan önceki yıllarda Kaşgar bölgesinde "Kanjaki" adlı bir diyalektin konuşulduğunu bildiren Richard N. Frye tezini kaynaklara dayandırmamaktadır (Frye 1996: 248).

İranlıların Orta Asya'ya M.Ö. 2000'li yıllarda geldiğini biliyoruz. İranlıların bölgedeki hâkimiyeti siyasî olmaktan çok kültürel ve etnik temeldedir (Frye 2004: 56). Köktürk devletinin I. döneminde Türk ve Soğdların Orta Asya'da iç içe yaşadığını Soğdçanın Türk siyasî egemenliğine rağmen hâkim durumda olduğunu görmekteyiz. 582 yılında dikilen Bugut adlı kağanlık yazıtının bir yüzü Soğdça bir yüzü Sanskritçedir. Soğdların çok dilli olması onları diplomasi ve bürokrasiye etkin duruma getirmiştir (Barutçu 2002: 483). Ancak Soğd ve Türklerin aynı coğrafyada iç içe yaşamaları Kençekleri Soğd köküne bağlamaz. Kençeklerin Soğdlularla ilişkisini gösteren hiçbir kanıt olmamasına rağmen bazı araştırmacıların onları Soğd veya İranî sayması anlaşılabilir değildir.

Reşat Genç Kaşgarlı'nın Kençeklerin aslında Türk olmayıp Türk ülkesine sonradan göç etmiş kimseler olduğunu söylemektedir (Genç 1997: 40). Hâlbuki Kaşgarlı bu kısımda onların Türk olmadığını söylemez. Onlardan asıl Türk ilinden olmayıp Türk ülkesine göç etmiş kimseler diye söz eder (DLT-III, 118-119). Bir coğrafi alana sonradan gelmenin etnik kökeni açıklayamayacağı bilinmektedir. Kaşgarlı Mahmut Kençekleri Türklerden bir bölük diye açıklamasına rağmen A. Caferoğlu Kaşgarlı bunları Türk ulusunun boyları arasına dahil etmemiştir diyerek ilmî sınırların dışına çıkmıştır (Caferoğlu -II- 1984: 35).

Barthold, Kaşgarlı Mahmud döneminde Kençeklerin Türkleştiğini ifade eder ve bazı telâffuz özellikleri göstermekle beraber ayrı bir takım kelimeler kullanarak eski dillerinin kalıntılarını daha koruyorlardı derken bu adın diğer hiçbir kaynaktan geçmediğini de eklemektedir (Barthold 1975: 110). Kençeklerin dillerindeki fonetik ve leksik farklılıkların onların Türkleşmesinin zamanını açıklayamayacağını düşünüyoruz. Zira farklı etnik kökene ve dile mensup bir toplumla iç içe yaşayan bir toplumun karşılıklı kültürel etkileşim içinde olması kaçınılmazdır. Kaşgarlı'nın verdiği bilgiler Kençekler'in Soğd ve Hotanlılarla aynı coğrafyada yaşamasının tesiriyle Türkçeden uzaklaştığı şeklinde de yorumlanabilir.

Kençek adı, Türk boylarının birçoğunun soy kökünde ana unsur olarak durmaktadır. Ayrıca birçok yer, şahıs ve urug adı Kençek kelimesiyle ilgilidir. Bu adlar Türk dünyasının hemen her yerinde karşımıza çıkar. Seyidov Gence şehrinin adını Saka Türklerine dayandırmaktadır. Gence (gan sag // Kan saq – Gantsaq) sözünün saq // tsaq terkibi de saq kabile birleşmesinin adı ile bağlıdır. Orta asır Ermeni kaynakları Gence'nin adını Gansaq // Gantsaq yazmışlardır. Gansaq // Gantsaq Türkçe bir sözdür ve saq hanı ve saq atası demektir. Gence'de vaktiyle saq hakani oturduğu için Gence'ye bu isim verilmiştir (Seyidov 1989: 47). Hüseyin Cevizoğlu Kanzak adlı Hun-Türk (Saka) kabilesinin Van Gölü'nün güney civarına, yine bir Saka kabilesi olarak gösterdiği Kanzakların Ağrı Dağı yakınlarına gelip yerleştiklerini tespit etmiştir. Azerbaycan'da da bu isimde Türk boylarının olduğunu söyler (Cevizoğlu 1991: 31-51). Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden biri olan Gence'nin eski adı Gancak'tır (Kırzıoğlu, Kars Tarihi, Harita 8). Gencek adını taşıyan iki köy bugün Sinop ve Konya ili sınırları içinde bulunmaktadır. Kençek-adze, Duşed Sancağı, Tiflis'te bir yerleşim yerinin adıdır (Doğru 1985: 27). Özbekistan'ın Semerkant şehri şimalinde Taraz Kencek adında bir yer bulunmaktadır; burada 1269 ilkbaharında Çoçi uluslarının da iştirakiyle tarihi bir kurultay yapılmış olup, bu kurultayda Çağatay ve Ögedey oğulları arasında yurt taksimatı yapılmıştı (Togan 1981b: 60). 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Bayburt yöresinde yaşayan Kayı oymağına ait Gencek (Mezra)'in adı geçmektedir (Sümer 1980: 217). Osmanlı arşiv belgelerinde Manavgad Kazasında (Alaiye Sancağı) Yörükân taifesinden Gencek (Güncek) adlı bir topluluktan bahsedilmektedir (Türkay 1979: 371). Er Töştök destanında kadın kahramanlardan birinin adı da Kencekey'dir (Aça 2002). Başkurtlar kendi rivayetlerinde kendilerinin ve Bulgarların ilk cetleri olan Kenceklerin Buhara tarafından geldiğini söylerler. Bu rivayet kenara atılamaz. Zira Aral gölü etrafında Kence ve Kencek isminde kabileler

yaşamış, Başkurtlar arasında da Kencek şeklinde aile isimleri görülmüştür. Bu rivayetler Başkurtların Orta Asya'dan ve Aral gölü mıntukasında Kencek Sinizi isminde bir yer zikreder. Kencekler Khalaç ve Karluklarla birlikte Eftalit heyetine de dahil olmuşlardır. Kencekler, bu Kanglı ve Gurlarla akraba kavim olmuşlardır (Togan 2003: 3-5). Kencek ismindeki sülâleden Kincekev/Kencekov'lar bilinir (Togan 2003: 158). Kencekler, Karluklarla beraber Eftalit kabilesi olarak zikredilen Kencîne ile bir olsa gerektir (Togan 1981a: 414). Kırgızlar'da Sol Kol'un urugları arasında Kenceçiger adlı bir boy vardır (Togan 1981b: 72). Araplar Karluklara akraba bir kavim sıfatıyla ismini Kencine yahut Khancîne şeklinde yazdıkları bir kabileyi Göktürklerden önce Maverâünnehir'de hâkim olan Türklerden saymışlardır. Bunların bakiyesi olan Kencine kabilesi 10. asırda Şarkî Bukhara'da şimdiki Feyzabad ve Babadağı mıntukasında yaşamıştır (Togan 1981b: 51). Taşkent şehrinin sokak ve mahallelerinden ikisinin adı Kencek adını taşımaktadır. (Togan,1981b: 64) Taşkent'e bağlı Kancagalı nahiyesi de bulunmaktadır (Togan 1981a: 342). İbrahim Kafesoğlu'na göre Kaşgar-Balasagun-Talas-Fergana arasında yaşayan Kençek toplulukları doğu Türk kolları olup Gök-Türklerle ilişkili idi (Kafesoğlu 1988: 146-147).

Kaşgarlı'nın Kençekçe ile ilgili vermiş olduğu bilgiler ve kelime listesi şu şekildedir:

En açık ve doğru dil -ancak bir dil bilip- Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirlilerle düşüp kalan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler Soğdak, Kençek, Argu boylarıdır. Gezginler olarak yabancılarla karışanlar Hotan ve Tübüt halkı ile Tangufların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Tübüt ve Hotan'ın ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz (DLT, I, 29). Kençekler bu gruba dahil edilmez. Kaşgarlı'da Türk ellerinin sınırları Rum ülkesinden Maçın'e dek uzanır (DLT, I, 30).

Talas Beyza ve Balasagunlular Soğdca ve Türkçe kullanırlar. Bütün Argu şehirleri halkının dili çapraşıktır. Kaşgar'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı Türkçesiyle konuşurlar. Hotanlılarla Kençekliler kelimenin önünde bulunan elifleri h'ye (ه) çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler babaya ata, Hotanlılar Kençekliler hata; Türkler ana'ya ana onlar hana derler (DLT, I, 31).

Dillerinde güzel h (ه) bulundurmaları sebebiyle Hotan ve Kençekliler için bunlar asıl Türk ilinden olmayıp Türk ülkesine göç etmiş kimselerdir (III/119). Kaşgarlı'nın dillerinde güzel he sesini bulundurması sebebiyle onları Türk saymaması veya Türk illerine sonradan gelmiş kimseler olarak zikretmesi, bu konuda zihninin karışık olduğunu göstermektedir. Tübüt ve Hotan halkının, Türkçenin dışında kendi dilleri olduğunu söyleyen Kaşgarlı, Kençekleri bu gruba dahil etmez. Kençekleri, Türklerden bir bölük diye anar. Kençekçe birkaç kelimedede güzel he kullanıldığını söyleyen Kaşgarlı Mahmud, yazı dili olarak kullanılmayan bu dildeki h sesini tamamen kulağına dayanarak güzel he olarak niteler. Yabancı kül-

türlerin ve dillerin tesiriyle h sesinin, güzel he'ye dönüşmesi veya Kaşgarlı'nın sesi bu şekilde algılaması bir topluluğun etnik kökenini açıklamaz. Zira öncelikle Farsça'nın tesiriyle Doğu Anadolu, İran, Afganistan Türk ağızlarında güzel h sesine yakın h sesinin bulunduğu bilinmektedir.

Kaşgarlı, ح ve ه (ha ve güzel he) harflerinin Türkçede olmadığından hareketle Kençekçe olarak belirttiği ühi, çaha ve eveh kelimelerini örnek olarak verir. Bu dil arı değildir hükmüyle birlikte Baykuş anlamına gelen ühi kelimesinin Kıpçak Türkçesinde "ügi" olduğunu söyler.

Kaşgarlı güzel he'nin Türkçede bazı kelimelerde kullanıldığını, Türklerin şahini çağırarak için tah tah تاه تاه tayı çağırarak için kurrih kurrih قره قره dediklerini belirtir. Hotan ve Kençek dillerinde bu harfin görüldüğü, bundan dolayı da Kençekçe'nin iyi bir Türkçe olmadığına hükme varır.

Kaşgarlı sesin harf değerini vermektedir. Bu he sesi fonolojik olarak güzel he'ye bu dillerde çevrilmiş olamaz mı? Verdiği örnekler aslında g ve k'nin, diğer lehçelerde h'ye diğer lehçelerde dönüştüğü örneklerdir. Kıpçakça ügi, Kençekçe ühi "baykuş", Genel Türkçe çakmak, Kençekçe çaha (I/9).

Kaşgarlı'nın Kençekçe olduğunu söylediği diğer kelimeler şunlardır:

şenbuy-Başka bir davetten sonra geceleyin gidilen içki ziyafeti Kençekçe (III/239).

(indekste Kençekçe diye geçiyor. Metinde yok)

çeşkel – çanak, çömlek, çanak, çömlek parçaları (I/482).

büşincek- üzüm salkımı Kençekçe (I/506).

kenpe- bir ot adı Kençekçe (I/416).

banzı- Bağ bozulduktan sonra asmaların üzerindeki üzüm kalıntıları, neferne (Kençek dilince I/422).

körke- Ağaçtan yapılmış tabak – Kençekçe (I/430).

çulıman- çulıman iş – içinden çıkılamayan iş, çalpak iş. Bu kelime aslında su birikintisine denir. Kençekçe (I/448).

lüşnüüt- imece. Buğday ve buğdaya benzer şeyleri temizlemekte, köylülerin yardımlaşması. Bu ara sıra, köylülerin birbirine bir köle veya bir hayvan gönderecek harman dövdürmek için yaptıkları yardımdır. Kençekçe. (I/451-452).

rapçat- Angarya, beyin, halkın gölüklerini alıp üzerine parasız olarak yük yükletmesi gibi. Kençekçe (I/451).

Kençek- Türklerden bir bölük (I/480).

Kençek Senğir- Talas yakınında bir şehrin adıdır. Burası Kıpçak sınırındır (I/480).

kendük- Küp gibi, topraktan yapılan büyükçe bir kaptır. İçerisine un ve una benzer şeyler konulur. Kençekçe (I/480)

togrıl- et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumbar dolması Kençekçe (I/482).

dünüşge- süslüklü pancar denilen sebze. Kençekçe (I/490).

buldunı- içerisine yaş ya da kuru üzüm konan hoşmerim. Kençekçe (I/492).

yudug- çocuklara sövülen bir kelime. Kençekçe Bu yudut sözü gibidir

(III/13).

sin-sen. Kençek dilince. Türkler sen derler. Kençek dilinde kelimeler çok kere esreye uyarlar. Esre olur. Çünkü onların dili kötüdür. Yukarı Çin'e dek Çi-ğil, Yağma, Tohsı dillerinde ötre olur. Rum ülkesine dek Oğuzlar, Suvarlar ve Kıpçaklar üstün kullanırlar. Bu Türklerin deveye ت harfinin üstünüyle *teve* demeleri gibidir. (III/139)

çawlı- kendisiyle ateş yakılan kaysı ve ceviz kabukları (III/442).

çowlı- tutmaç süzgeci. Bu taze dallardan kepe gibi örülerek yapılır (III/442).

kewli- ırmak ağzı. Bu üç kelime Kençekçedir (III/442).

Türkçede kelime başında çeşitli nedenlerden dolayı bir h türemesinin olduğunu görmekteyiz. Bunların büyük bir kısmı bir sesin h'ye dönüşü, çok az kısmı ise ön türeme (prothese) şeklindedir (Gülsevin 2003: 129-146.).

Ana kelimesi DLT'de ilk defa geçer. Daha önceki dönemlerde *ana* yerine *ög* kelimesi kullanılmaktaydı. Karahanlı Türkçesinden günümüze *ana~anne* kelimesi değişik varyantlarıyla tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşamaktadır. h öntüremesi ile *hana* şekli sadece Kençekçede kullanılır.

Baba karşılığı olarak Eski Türkçe döneminde *kan*, *kañ* kelimesiyle birlikte *ada*, *ata* kelimesi de kullanılır. Türk lehçelerinde değişik varyantlarına rastlanan kelime Kençekçede *hana* şeklindedir. (Gülensoy 1974: 283-318)

Doerfer Halaçça Eski Türkçe ilişkisinden bahsederken aslında Türkçede h'nin bulunduğu; ancak yazıda bu sesi karşılayan işaret olmadığı için gösterilmediğini, bunun söyleyişte bulunmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtir (Doerfer 1974: 1-12).

Kaşgarlı'nın kelime başında verdiği örnekler güzel h iledir. Kaşgarlı güzel he'nin Türkçe kelimelerde kullanılmadığından hareketle Kençekçe örnekleri vermektedir. Acaba Kaşgarlı *hata* ve *hana*'yı (yazı dilinde de geçmiyor.) kulağına dayanarak mı güzel he ile gösteriyor. Güzel he'nin ses değeri nedir? Bu kelimelerin güzel h tesiriyle *heta*, *hena* şeklinde bir teleffuzu mu söz konusudur? Bu soruların cevabı Kaşgarlı'da bulunmamaktadır.

çaha "çakmak" kelimesindeki h'nin k'dan dönüştüğü anlaşılıyor. Bunu güzel he ile izah etmesi Kaşgarlı'nın bir yanlılığı olabilir mi?

Eveh kelimesindeki h güzel he olabilir.

Kaşgarlı ya lehçeler arasındaki farklılıkların tümünü vermemiş, ya da aralarında fonetik ve anlam yönünden belirgin ayrılıklar olan sözcükleri kaydetmeyi tercih etmiştir. Bu ikinci varsayımına göre Hakaniye Türkçesiyle Oğuzca arasında farklılık bulunan sözcüklerin sayısı bunlarla sınırlıdır. Oğuzca 265 kelime veriyor.

Kaşgarlı Mahmud, sürekli kendi lehçesinden farklı olan formları tek başlarına ele almış, bunları norm olarak tayin etmişti. Bu şu anlama gelir. Kaşgarlı Mahmud özellikle bir formu vermediyse bunun Hakaniye Türkçesindeki biçiminin diğer Türk dilleri için de geçerliliğini kastetmek istediği tahminimiz dahilindedir (Do-

erfer 1987: 106-107).

Kaşgarlı'nın Kençekçe diye verdiği kelimelerin 15 tanesi Clauson'un etimolojik sözlüğünde yer almıştır. Drevne Tyurskiy Slovar adlı Eski Türkçenin sözlüğünde ise 20 adet Kaşgarlı'nın sıraladığı Kençekçe kelime vardır. Bu eserde kelimelerin anlamları verilmiş ve Kençekçe olduğu bildirilmiştir. Clauson ise kelimelerin etimolojilerini yapmamış, ancak bazılarının kökeni hakkında görüş bildirmiştir. Clauson'a göre *bulduni*, *çavlı*, *çeşkel*, *dünüşge* belki Farsça, *körge* Farsça açıklanabilir. *Kendük*, *şenbuy* şüphesiz Farsça, *rabçat* Hint-Avrupa orijinli ve Rusça *rab*, *rabota* kelimeleriyle ilişkilidir.

Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* adlı eserinde Kençekçe kelimelere yer vermezken, Dankoff ve Muttalibov'un çalışmalarında Kençekçe ve Kençeklerle ilgili bilgi bulunmamakta ve sadece Atalay neşrinde olduğu gibi Kençekçe kelimeler sıralanmaktadır.

Kaşgarlı Mahmud'un Kençekçe diye verdiği 23 kelime isim cinsindedir. Bunlar daha çok, kap - kacak, meyve, sebze, bitki, akrabalık ismi gibi kültür kelimeleridir. Bu tip kelimelerin tabiatı icabı başka dillerden alınması kolaydır. Bu itibarla söz konusu kelimelerin yarıdan fazlasının Kençekçe'ye yabancı dillerden geçmiş olduğunu düşünüyoruz. Zaten Kaşgarlı'nın verdiği bilgilere göre onlar yabancılarla karışmış bir topluluktur. Dillerinde fonetik ve leksik birçok yabancı unsurun olması doğaldır. Ancak kelimelerin yarıya yakını Türkçe ile açıklanabilir durumdadır. Kençekçe diye verilen kelimelerin büyük bir kısmı diğer Türk lehçelerinde görülmeyen sadece Kençekçeye mahsus kelimeler olsa gerektir. Fonetik farklılıklarla *hana*, *hata*, *çaha*, *ühi*, *sin* gibi kelimelerin diğer Türk lehçelerinde olduğunu Kaşgarlı ifade eder. Kaşgarlı 265 adet Oğuzca kelime vermiştir. Bu 265 kelime muhtemelen Hakaniye Türkçesinden farklı olanlardır. Kençekçe kelimeler için de aynı şey düşünülebilir. Kençekçe olarak verilen kelimelerin kökence aynı veya yakın olanlarını Divanü Lügati't-Türk'te bulmaktayız.

Çavlı "ateş yakılan meyve kabukları". Bu kelimenin çavar "ateş yakmaya yarayacak nesne", çıbık "çubuk", çıp "ince ve yumuşak dal", Türkmençe çavla- "çubukla vurmak, ateşe aleve dışını tutmak, ütmek" kelimeleri ile ilişkisi açıktır (113).

çowlı "tutmaç süzgeci", bkz. *çoğ-* : eşya konan heybe, bohça.

Kelime derleme sözlüğünde *çoğlu* [*çolu*] 1. Kepçe. Şeklinde balık ağı, (Güdü, Ayaş, Ank; Kaya, Fethiye-Muğla). 2. Uzun saplı süzgeç (Tosya-Ks.) [*çolu*]: (-Çkr) şeklinde kayıtlıdır.

Kendük- Azeri ve Türkmen Türkçelerinde de Divandaki anlamıyla bulunmaktadır.

Togrıl kelimesi *togru-* "doğrul-, yönel-" kelimesi ile ilgili olabilir. Et ve baharatla doldurulan bağırsak'ın doğrulması anlamına gelen *togrıl*'ın *togru-* fiili ile anlam yakınlığı dikkati çeker. Ayrıca kelimenin *tok* "aç olmayan" kelimesiyle de yakınlığı akla gelmektedir.

Çulman "su birikintisi" bkz. *çum-* insanın suya dalması" (DLT). Türkiye Türkçesinde kullanılan "civık" kelimesinin gelişimi *suvık* > *sıvık* > *civık* şeklin-

dedir. Kökeninde su kelimesi vardır (Kara 2003).

Kewli “ırmak ağzı”. Bkz. kapçak “su kollarının birbirine kavuştuğu yer.” Kavuz “şaraptaki çör çöp, tortu.”

Yodug kelimesi *yod-* fiilinden gelmektedir.

Yod- “oymak, silmek, bozmak, mahvetmek” [316b/02]

XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *-d-* ~ *-y-* ses denklğine uygun olarak *-y-* ile *yoy-* “silmek, imha etmek, izale etmek, bozmak” anlamlarında geçer (TS). Ağızlarda *yoy-* “eski durumunu yitirmek, bozulmak, çirkinleşmek (DS: Isparta-Samsun)”, “yazılan yazıyı silmek, bozmak (Ks., Sn., Çkr.)”, “bozmak, işe yaramaz duruma getirmek (Silifke, İç.)”, “değiştirmek (Bor-Nğ.)”, “harcamak, yok etmek (Ada.)” anlamlarında korunur. Ölçünlü dilde **yoy-* kullanılmaz. Tkm. *Yoy-*, Nog. *Yoy-*, Kırg. *Joy-*, Kzk. *Joy-*, Kklp. *Joy-*, Özb. *yüy-*, Tuv. *çod-~çot-* biçimlerinde geçer. **yo-* fiilinin *d* ile genişlemiş biçimi olabilir. **yo-d-* > *yod*. Türkçede kullanılan *yoz* “bozulmuş” (<**yo-z*) ve *yoq* “yok” (<**yo-q*) sözcüklerinin de aynı kökün türevleri olduğu anlaşılıyor. *Yod-* (<**to-*) > *toq* örneğinde olduğu gibi (Gabain ETG. {127, 153; Bang TM, s. 48; Clausen EDT, s. 885; Dankoff CTD III. S. 228) krş. *yoq*, *toq* (159) (Kabataş 2003: 147-161).

Doerfer Kaşgarlı'nın Kençek dili ile aynı gruba soktuğu Argu dilini Halaç Türkçesi malzemesi ile karşılaştırarak Halaççanın Argu diliyle olan paralellikleri üzerinde durmuştur. Arguların Halaçların ataları olduğu bu çalışmada ortaya konulmuştur.

“Kençek” adı köken olarak “genç, küçük” anlamına gelen “kence” kelimesine dayanmaktadır. – (A)k eki ise topluluk isimleri yapmada kullanılmaktadır. Kang-chü, Kao-çe, Kengü, Kenger gibi yer ve boy adları ile ilgili olan “Kençek” kelimesine Türk dünyasının değişik bölgelerinde rastlanmaktadır. Sınırlı sayıda verilen dil malzemesinden en az yarısının Türkçe ile açıklanabilir olması, onların Türklüğü konusundaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır. Kaşgarlı'nın, “Kençekçe” diye verdiği yirmi civarındaki kelime, diğer Türkçelerde kullanılmayanları oluşturuyordu. Yoksa Kençekçe, sadece Kaşgarlı'nın verdiği kelimelerden ibaret değildi. Kaşgarlı, ana Türk gruplarına ait kelimeleri sıralamış; küçük Türk gruplarına ait olanlarda ise farklı kelimeleri belirtme yoluna gitmiştir. Ayrıca Türkistan'da Soğd unsurlarıyla iç içe yaşamış Türklerin diline bu dilden kelimelerin geçmesi, tabii bir durumdur. Soğd unsurların daha sonraki dönemlerde Türkler arasında eriyip kaybolması, Türk etnogenezinde bir alt katman oluşturduğu bilinmektedir. Bunun, tarihî süreç içinde nasıl gerçekleştiği sorusunun cevabı hâlâ tam olarak aydınlatılmış değildir.

Kaynakça

AÇA, M. (2002), Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Konya: Kömen Yayınları.

AGACANOV, S. G. (2002), Oğuzlar, İstanbul.

BARTHOLD V.V. (1975), Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yayına Hazırlayanlar: Kazım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Ankara.

- CEVİZOĞLU, Hüseyin (1991), Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford.
- CZEGLEDY, Karoly (1999), Turan Kavimlerinin Göçü, Tercüme: Günay Karaağaç, İstanbul.
- DOERFER, Gerhard (1963-1975), Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV, Wiesbaden.
- _____ (1974), Altay Dillerindeki Akrabalık Adları, TDAY-Belleten 1973-1974; 1-12.
- _____ (1987), Mahmud al Kaşgari, Argu-Chaladsch, UAJb 7; 104-114.
- DOĞRU, A. Mecit (1985), Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul.
- FRYE, Richard N. (1966), The Heritage Of Central Asia, Markus Wiener Publishers, Princeton.
- _____ (2005), Orta Asya'da İslâm öncesi ve İlk İslâmî Kültürler, Akdeniz'den Hindistana'a Türk-İran Esintileri, İstanbul, s. 53-74.
- GENÇ, Reşat (1997), Kaşgarlı Mahmud'a Gre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Ankara.
- GOLDEN, Peter B. (2002), Türk Halkları Tarihine Giriş, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1974), Altay Dillerindeki Akrabalık Adları, TDAY-Belleten 1973-1974; 2873-318.
- GÜLSEVİN, Gürer (2003), Türkiye Türkçesi Ağızlarında h Sesi Üzerine, TDAY-Belleten 2001/I-II; 129-146.
- HEYET, Cevat (2003), İki Dilin Karşılaştırması, Ankara.
- İZGİ, Özkan (1974), Central Asia After teh Mongol Invasion-Islam and Sedentary Life as a Consequence, Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities, Volume 5, No. 1, Ankara.
- KABATAŞ, Orhan (2003), Divan ü Lugat-it Türk'ten Türkiye Türkçesine, TDAY-Belleten 2001/I-II; 147-161.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1988), Türk Millî Kültürü, İstanbul.
- KARA, Mehmet (2003), Mızıkçı Kelimesinin Kökeni Üzerine, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 13, Bahar, Konya, s. 381-388.
- KAŞGARLI Mahmud, (1985), Divanü Lugat-it Türk, Cilt I, II, III, IV, Besim Atalay Çevirisi, Ankara.
- _____ (1960-1963), Türkiy Suzler Devoni (Divanu Lugat-it Türk), Üç Cilt, Yayınlayan: S.M. Muttalibov, Taşkent.
- _____ (1982-1985), Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Luğat at-Türk), çev. R. Dankoff, James Kelly'nin yardımıyla, Cambridge, Mass.
- KLYAŞTORNİY S.G. (1954), Orhun Abidelerinde Kengü'nün Kavmi-Yer Adı (Ethno-togonomiği), Çeviren: İsmail Kaynak, Belleten XVIII/69-72; 91-104.

NADELYAYEV, B.M., D.M. ,NASİLOV, E.R. TENİŞEV, A.M. ŞERBAK (1969), Drevnetyurkskiy Slovar, Leningrad.

NURANİYE Hidayet Ekrem (1999), Çin Elçisi Chang Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

ÖZÖNDER, Sema Barutçu (2002), Eski Türklerde Dil ve Edebiyat, Türkler, C. 3, Ankara, s. 481-519.

QULİYEV, Ebulfez (2001), Qedim Türk Onomastikasının Leksik-Semantik Sistemi II. Hisse, Bakı.

RASONYI, Laszlo (1988), Tarihte Türklük, Ankara.

SEYİDOV, Mireli (1989), Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken, Baku.

SÜMER, Faruk (1980), Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul.

TEKİN, Talat, M. ÖLMEZ, E. CEYLAN, Z. ÖLMEZ (1995), Türkmence-Türkçe Sözlük, İstanbul: Simurg Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi (1981a), Umumi Türk Tarihine Giriş I, İstanbul.

_____ (1981b) Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul.

_____ (2003), Başkurtların Tarihi, Ankara.

TÜRKAY, Cevdet (1979), Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III, (1968), Ankara.